

„Ha elveszek, hát elveszek!”

Retorikai bővítések Kákonyi Péter Az Ahasverus királyról és az istenfélő Hester királyné asszonyról való história című művében

1.Bevezetés, szövegek, módszertan

Kákonyi Péter Az Ahasverus királyról és az istenfélő Hester királyné asszonyról való história című alkotása kitűnő példája a korabeli bibliai históriáknak.¹ Ezeknek jellegzetessége a céljuk kettősségéből fakad: egyrészt ismertették az egyszerű köznéppel az addig még köznyelvre le nem fordított Szentírás szavait, másrészt tökéletes eszközök voltak arra, hogy ezzel együtt erkölcsi tanítást szolgáltatassanak a közönség számára. Az ebben a műfajban íródott művek tökéletes párosításai voltak a gyönyörködtetésnek és a tanításnak, ami a történetekből levonható tanulságok könnyebb feldolgozását tette lehetővé.² Erasmus tanításról szóló elméletében (és Kákonyi Péter korában) nagy szerepet kapott a bölcsesség játékos megszerzése. A nagy humanista szerző „*A De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo*”³ című retorikai tankönyve „számtalan” példát nyújtott egy-egy szó, kifejezés, gondolat variálására, ezért kivá lóan alkalmas volt levelek és declamatiók elkészítéséhez.”⁴

Az „emlékezetbe vésést” azonban meg kell előznie a megértés. Mivel a hallgatók/olvasók nagyrésze olyan emberekből állt, akik nem rendelkeztek megfelelő tudással ahhoz, hogy minden részletét és utalását megértsék az adott szövegnek, nagyon gyakran a szerzőknek magyarázó bővítésekhez kellett folyamodni, amiket aztán a didaktikai szándékuk eléréséhez is felhasználtak.⁵ Emellett figyelembe kell venni még a korban elkezdődő stilisztikai példákat is, amely értelmében előszeretettel használtak retorikai alakzatokat a szemléletes bemutatás és az erkölcsi nevelés érdekében. Dolgozatomban ezen bővítéseket szeretném összegyűjteni és értelmezni. Az idézetek forrásszövegét egyrészt a héber maszoréta szöveg, másrészt a latin nyelvű Vulgata, valamint a Káldi György-féle Vulgata-fordítás szolgáltatta.

¹ A bibliai história terminus Toldy Ferenctől származik, ő még mereven szétválasztja a széphistóriáktól és a históriás énekektől, ami a gyakorlatban nem mindig alkalmazható. A terminussal kapcsolatos vitát PAP Balázs is ismerteti *Históriák és énekek* című tanulmányában (PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2014, 7–50.).

² „(...) a Biblia státusa lényegében elvágja a szerzőket bármiféle komolyabb szövegformálástól. (...) Így a szerkesztési és fordítási munka abban merül ki, hogy szerzőink rendezik, sűrítik a bibliai verseket és könyveket, és (a széphistóriákhoz képest általában meglepően rövid) tanító, magyarázó részeknél bővítik, értelmezik a bibliai hely tanulságát, a korabeli mindennapokra vonatkoztatják, és a hallgató számára könnyen dekódolható morális vagy politikai többletjelentéssel ruházzák fel.” LOVAS Borbála, *Bibliai történetek a 16. században*, In: *Átfedések, Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban*, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport Budapest, 2019, 80.

³ ERASMUS, *De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo*, Bazel, Johann Froben, 1517.

⁴ „*Margarita Poetica*” A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig. Antológia, Összeállította: EKLER Péter, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 120–125.

⁵ *Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 144–145.

LAMMEL Annamária–NAGY Ilona, *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 310–312.

Kákonyi Péter históriája 392 soron keresztül ismerteti a perzsa diaszpórában felemelkedő zsidó Eszter történetét, amit jónéhány bravúros írói eszközzel a saját kora számára is aktuális üzenettel ruház fel. A bővítések ellenére viszonylag szorosan követi a bibliai történetet, annak is a Tanakban található változatát. Szerzői célja az ismertetés mellett házasság vagy házasság előtt álló nőknek szóló útmutatás adása. Tanulságos alaposabban megfigyelni az általa adott női ideált, ugyanis műve „(...) igen alkalmas volt, saját érdekén kívül, az asszonyról való akkori felfogás kielégítésére.”⁶ Ennek érdekében a bibliai történet többféle szövegvariánsát is felhasználta a históriájának jeleneteihez. Kákonyi Péter históriája (RPHA 1189) a kolofon szerint 1544-ben keletkezett, és többek közt a Hoffgreff-énekeskönyvben is fentmaradt.⁷ Emellett más kiadását is ismerni lehet, a kiadások között néha eltérés tapasztalható, azonban ezek a dolgozat témájának szempontjából nem akkora horderejűek, hogy külön tárgyaljam őket,⁸ ezért a szövegbeli históriából származó idézetek a Régi Magyar Költők Tárából származó főszöveget fogják követni, ami a Hoffgreff-énekeskönyvön alapszik.⁹ Maga Kákonyi Péter protestáns prédikátor, hercegszőlősi pap volt, akinek három műve maradt fent. Mindhárom históriás ének, kettő ószövetségi történetet dolgoz fel, amiknek erkölcsi üzenete rendkívül hasonló (férfi-nő kapcsolata, házasság).

Eszter könyvének filológiája is rendkívül összetett. Két részre osztható: magára a kanonikus, 10 fejezet hosszúságú alaptörténetre, illetve az „Eszter maradékának” nevezett részre. Az előbbi a héber Tanakban található (és így a protestáns Biblia-fordítások mindegyikében), míg az utóbbi a Septuagintában¹⁰ (a részletek pedig be vannak illesztve a nekik logikailag megfelelő részhez az alaptörténetben, lásd 1. táblázat), amiből átkerült a Vulgata szövegébe, annyi különbséggel, hogy Szent Jeromos a hosszabb eltéréseket külön fejezetekbe foglalta és a könyv végére tette a kontextusuk nélkül.¹¹ Így „Eszter maradéka” a

⁶ HORVÁTH János, *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 78.

⁷ A kötettel kapcsolatban az utóbbi időben megjelentek a kutatások is, erről többek között Pap Balázs ír: *Históriák és énekek*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2014; *Sztemmák. Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben*, Reciti, Budapest, 2023.

⁸ *Régi Magyar Költők Tára II. XVI. századbéli magyar költők művei. Második kötet*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1880, 471–474.

⁹ *Uo.* 277–289.

¹⁰ A betoldások mindegyike megjelenik a görög szövegvariánshoz szorosan kapcsolódó fordításokban, míg a rabbinikus/zsidó eredetű szövegek elutasítják azt. A későbbiek során azonban néhány betoldott részlet megjelenik a rabbinikus kommentárookban is, pl. Rabbá Eszter 6:9; Jean-Daniel MACCHI, *Esther*, ford. Carmen PALMER, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 2018, 19.

¹¹ Jean-Daniel MACCHI, *Uo.*, 23. Bár az RMKT XIII/A kötetében Charles V. Dorothy monográfiáját idézik (Charles V. DOROTHY, *The Books of Esther. Structure, Genre and Textual Integrity*, Sheffield Academic Press, 1997.) MACCHI írása sokkal inkább kifejti azokat a kérdéseket, amik a história elemzése során felmerültek, éppen ezért hivatkozom a dolgozatban az ő munkájára.

katolikus Biblia részét képezte a 16. században, de ott a könyv végén, különálló helyen szerepelt. Keletkezését későbbre datálják, mint az első tíz fejezetét, hozzáírásának magyarázata pedig a történet vallási karakterizálása.¹² A betoldásokat a szakirodalom A-F jelöléssel látta el, a tartalmuk a következő: A: Márdokeus álma, B: megsemmisítési rendelet szövege, C: Eszter és Márdokeus imája, D: tróntermi jelenet, E: megsemmisítési levél visszavonásának/módosításának szövege, F: Márdokeus álmának értelmezése.¹³

Bár Kákonyi Péter nagy valószínűséggel csak a Vulgatát olvashatta,¹⁴ mégis jellemzően csupán az első tíz fejezetből emel ki részleteket a bővítéshez.¹⁵ Az egyedüli eltérés annál a jelenetnél figyelhető meg, amikor Eszter a király színe elé járul, ahol a Septuaginta szövege szerint elájul (D jelzetű betoldás), míg a héber szövegvariáns ezt nem tartalmazza, Kákonyi mégis beleírja a művébe (ennek a miéértjét és hogyanját a dolgozatom erre kijelölt szakaszában fogom tárgyalni). Mivel a história ezen kívül nem tartalmaz „Eszter maradékából”, a továbbiakban amikor a Bibliát említem, csak az első tíz fejezetet értem ezalatt, az ettől eltérő eseteket külön fogom jelezni.¹⁶

MT	ø	1,1–3,12	ø	3,14–4,17	ø	5,1–2	5,3–7,10	8,1–8,12	ø	8,13–10,3	ø
LXX	A	1,1–3,12	B	3,14–4,17	C	D	5,3–7,10	8,1–8,12	E	8,13–10,3	F
Vulg.	11,2–12,6	1,1–3,12	13,1–13,7	3,14–4,17	13,8–14,19	D: 15,4–15,9	5,3–7,10	8,1–8,12	16,1–16,24	8,13–10,3	11,2–12,6
KP	ø	1–188	ø	189–224	ø	225–268	261–368	369–380	ø	ø	plusz: 381–392

1.táblázat
A bibliai történet szövegei¹⁷

¹² Jean-Daniel MACCHI, *Esther*, ford. Carmen PALMER, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 2018, 18–19, 36.

¹³ Jean-Daniel MACCHI, *Uo.*, 19.

¹⁴ Ezt bizonyítja a szövegben előforduló nevek változata, amik a Septuagintában más alakban élnek. Erről részletesebben l. a dolgozat 5. fejezetét.

¹⁵ HORVÁTH János, *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 451. Kákonyi Péter a históriájának időbeli tájolását is a héber eredetihez képest írta.

¹⁶ A dolgozat folyamán a bibliai idézetekhez két fordítást használtam: egyrészt a Káldi-féle Vulgata fordítást, másrészt a héberből általam fordított részleteket. Ez azért volt szükséges, hogy a dolgozat szempontjából releváns két nyelvet egyaránt reprezentáljam. A Káldi-fordítás tartalmazza legpontosabban a latin Biblia szövegét, így alkalmas arra, hogy felhasználjam a Kákonyi história azon részeivel történő összehasonlításra, ami nem tartalmazza Eszter-maradékát. Azonban a tróntermi jelenet leírásánál megjelenik a héber és latin közötti különbség, ami kihatott a magyar fordításokra és a bibliai históriára is, ezért fontosnak tartottam, hogy ezen különbségek érzékeltetésére elkészítsem a héber szöveg fordítását. A dolgozatban megjelenő bibliai idézetek forrását a követhetőség kedvéért zárójelben mindig jelezni fogom.

¹⁷ A táblázat a Septuagintára (LXX) és a maszoretikus szövegre (MT) vonatkozó összehasonlítását MACCHI *Esther* című munkájából vettem (Jean-Daniel MACCHI, *Esther*, ford. Carmen PALMER, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 2018, 20.), amihez hozzáigazítottam a Vulgatáról szóló fejezet részeit is. A táblázatban jelöltek a fejezetek pontos

2. A históriában nem szereplő bibliai részletek

A bibliai történet hosszúságából fakadóan természetes, hogy a retorikai bővítések mellett a szerzőnek bizonyos elemeket el kellett hagynia a mű megírása során. Ennek azért is nagy a jelentősége, mert ennek fényében vizsgálható a históriás ének mondanivalója, hiszen a meg nem említett részletek tudatos alkotói döntés eredményeként nem kerülhettek bele a megírt szövegbe, annak ellenére, hogy az eredeti könyvben meghatározó szerepet játszottak. Mindez arra utal, hogy Kákonyi Péternek eltérő céljai voltak a história megírásával (természetesen, hiszen keresztény közegben keletkezett), mint az Eszter könyvének lejegyzőjének.

Az első ilyen hiány a Purim ünnepkör taglalása. A bibliai történet központi motívuma ennek a farsanghoz hasonló, játékos ünnep eredetének leírása történelmi kontextusában. A megmenekülés miatti öröm, ajándékozás vagy magát az elnevezést adó sorsvetés (púr) teljes mértékben hiányzik Kákonyi alkotásából.

Megváltozottatta még a perzsa jogszabályokhoz kötődő szokásokat is,¹⁸ miszerint egy, az uralkodó pecsétgyűrűje által szentesített törvényt nem vonhat vissza még a király sem, azt csak egy másik rendelet kiadásával írhatja valamilyen módon felül. Ennek a perzsa jellegzetességnek az eredménye a bibliai történetben az, hogy a veszélyben lévő zsidó nép megvédheti önmagát, sőt két napig bosszút állhat az ellenségein.¹⁹ A históriában ezzel szemben a király csupán visszavonja a rendeletét, ezért az előbb említett jelenet leírása is elmarad. Ezek összefüggésben állhatnak Eszter könyvének protestáns befogadástörténetével. Luther kifejezetten ellenségesen viszonyult ehhez a bibliai történethez, mivel véleménye szerint a pogányok ellen buzdít és át van szöve hitetlen elemekkel. Ezen okok miatt a többi deuterokanonikus könyvvel együtt gyanakodva kezelte, és pusztán azért kerülhetett be a protestáns bibliafordításokba, mivel a héber kánonnak is része.²⁰ Azáltal, hogy Kákonyi ezeket az „istentelen elemeket” (Purim ünnepkör és az azzal járó zsidó identitástudat megfogalmazása) és „pogányok elleni buzdításokat” (védő rendelet következtében nem csak Hámánt és fiait akasztják fel a Héber Bibliában, hanem minden ellenük felkelőt önvédelem néven megölhetnek) kihagyja, a könyvvel szembeni alapvető kritikák nagyrészt kiiktatja.

helyét adják meg, a KP. rövidítéssel jelölt sor a história sorait adja meg. Kákonyi művében az utolsó 11 sor történeti kitekintést ad, illetve tartalmazza a kolofont is, amelyeket lévén, hogy nem kapcsolódnak a bibliai szöveghez, nem számítottam retorikai bővítésnek.

¹⁸ Eszter 8,8.

¹⁹Érdekes, hogy ez a jelenet az ún. „Old Latin” verzióban sem jelenik meg. Azonban ebben a szövegvariánsban kiemelt szerepet kap Eszter börtönrészletezése, amire Kákonyi rendkívül kevés figyelmet fordít, így véleményem szerint az „Old Latin” ezért sem befolyásolhatta a históriájának megírásában. (MACCHI, Uo., 23.)

²⁰ Frederic W. BUSH, *The book of Esther. Opus non gratum in the Christian Canon*, Bulletin for Biblical Research, 8(1998).

Eszter könyvének elején, Ahasvérus király lakomáján az uralkodó gazdagságát a Biblia szerkesztői a berendezés leírásával teszik szemléletessé. A kor sok drága holmija és azoknak értéke a Kákonyi korabeli magyaroknak azonban kevésbé lehetett hatékony eszköz a vagyon bemutatására, lévén, hogy az ókori közel-keleti kultúra presztízsjelző tárgyai csak kevesek számára lehettek ismertek, ezért ezt más módszerekkel kellett megjelenítenie. Az előbb tárgyalt kulturális beágyazottsággal rendelkező részletek elhagyása mellett egy esetben a cselekmény leírásán is rövidít: Eszter két lakomáját egy alkalomra redukálja, a másodikban szereplő balesetet (amikor Hámán ráesik a királynéra) szintén nem írja bele a művébe. Tehát a meg nem jelenített elemekről összességében elmondható, hogy olyan szegmensei a történetnek, amelyek feltételeznének egy közös tudáskeretet (tehát kultúrspecifikus tényezők), amivel Kákonyi közönsége nem rendelkezett,²¹ viszont a szerző szerint ezek nem bírtak kellően kedvező, aktuálisan felhasználható etikai töltettel ahhoz, hogy esetleg retorikai bővítés segítségével megmagyarázza, adaptálja ezeket a népének, ahogyan későbbiekben tárgyalandó hasonló jellegű részletekkel tette.

3. Általános és kisebb bővítések

3.1. Isten neve

A babiloni fogság után összeszerkesztett bibliai kánonban szereplő könyvek listája már sok vitához vezetett az elmúlt évezredek során; nem volt ez másképp a rabbinikus vezetőség és Eszter történetének kapcsolatában: a szanhedrin ugyanis nehezményezte, hogy egy olyan munka került az Írások (כתובים) közé, amelyben egyáltalán nem szerepel az istennév egyik megfelelője sem, a böjtön kívül nem tartalmaz semmilyen vallási utalást, illetve csodák sem jelennek meg benne.²² Így volt olyan időszak, amikor a Példabeszédek könyvével és az Énekek Énekével együtt megpróbálták kitessekélni a Tanak oldalairól, azonban ez végül nem vált lehetségessé.²³ A Septuaginta szövege (és így a Vulgáta első tíz fejezete is) tiszteletben tartja ezt a hagyományt, és a Káldi-féle fordítás ugyancsak. „Eszter maradéka” jelenti a szövegkorpuszokban azt a kivételt, ahol ez a tendencia nem jelentkezik, ugyanis ezen passzusok pontosan erre a kritikára válaszul íródnak meg, céljuk az, hogy vallásilag erősebben karakterizálják a történetet.

²¹ Régi magyar költők tára XIII/A. *Bogáti Fazakas Miklós históriás énekei és bibliai parafrázisai (Énekek éneke, mózesi diadalversek, Jób könyve)*. 1575–1598., Ács Pál szerk., Balassi Kiadó, Budapest, 2018, 335.

²² EDELSTEIN Bertalan, *Az Eszther-midrások. Bölcsészeti doktori értekezés*, Neumayer Ede Könyvnyomda, Budapest, 1900, 1.

²³ John BARTON, *A Biblia története. A világ legnagyobb hatású könyve*, ford. BABARCZY Eszter, Osiris Kiadó, Budapest, 2020, 217–219., 402.

Ahogy az eredeti műben kiáltó az istennév hiánya, úgy Kákonyi bibliai históriájában annak megjelenése válik feltűnővé:

„Jámbor vala, Isten őt látja vala.” (104. sor)
„Keservesen Istenhez kiálta.” (192. sor)
„Hogy istennek az legyen akaratja” (214. sor)
„Egyebet Istentől én nem kívántam” (257. sor)

Ahhoz azonban, hogy egy ilyen meghatározó jellegzetességet figyelmen kívül hagyjon a szerző, nagyon erős indokkal kell rendelkeznie. Az ok pedig nem más, mint a mű műfajából fakadó didaktikai szándék. A történetet olvasva körvonalazódik egy felsőbb hatalom, Isten sikeresen megvalósított terve (mindenki jókor volt jó helyen), amit természetesen tökéletesen lehet magyarázni az isteni gondviseléssel, kezdve azzal, hogy az Úr eleve egy olyan lányt fog kiválasztani a népe megmentésére, akit Ő már figyel (104. sor). És kihez is kiáltana Márdokeus, amikor kihirdetésre kerül a gyilkos törvény (192. sor), kinek az akaratát lenne meg, ha nem Istené (214. sor), és milyen erőre hivatkozna Eszter, amikor a király iránti aggodalmát szeretné hangsúlyozni (257. sor)? Mindez számomra azt is alátámasztja, hogy a szerzőnek nem feltétlenül kellett „Eszter maradékából” inspirálódnia ehhez a bővítéshez, hiszen a keresztény közeg és gondolkodásmód miatt természetesnek tűnhetett számára ez a megoldás. Mindazt tehát, amit a Septuaginta hagyománya a rabbinikus kritikára válaszul megfogalmazott a szövegben, Kákonyi átdolgozása is jellegzetességgé hordja magán, de a párhuzamosságnak nem a szövegek közti kapcsolat, hanem sokkal inkább az azonos szerzői intenció, a didaxis áll a háttérben. Amennyiben retorikai terminológiával akarjuk értelmezni ezt a bővítést, természetesen leírhatjuk Erasmus *De duplici copiájának* segítségével is, mint a szavak bőségének „persona” kategóriája.²⁴

3.2. A férfi gazdagsága

Általános retorikai fogásként tudható be az, hogy a megjelenő, hatalommal rendelkező férfit előszeretettel mutatják be részletesen. A Biblia a rá jellemző módon ezt vizuálisan szemlélteti Ahasvérus lakomájának berendezési tárgyainak leírásával: „*És függenek vala minden-felől ég-színű kárpitok, veresek és kékek, mellyek bíborból és veres selyemből-valo köteleken függenek vala, mellyeket elefant chontból-valo karikákon által-vontak vala, és márvány-kő oszlopokról függenek vala. Arany és ezüst ágyak-is valának el-rendelve, a’*

²⁴ ERASMUS, *De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo*, Bázél, Johann Froben, 1517.

smaragd és márvány-kő padimontomon: melyet csodás különbséggel ékesít vala a' kép-írás."²⁵ Az itt megjelenített elemek közül vannak olyanok, amiknek az ókorban nem volt kifejezett gazdasági értéke (tehát nem az ország gyarapodását szolgálták), hanem az uralkodó személyes presztízsét szimbolizálták (ilyenek a textíliák, a márvány és az elefántcsont), így ezeknek a megnevezésével ugyanazt a hatást lehetett elérni, mintha valaki személyesen járt volna egy trónteremben.

Ahogy azt már fent is említettem, ezt Kákonyi Péter aligha írhatta volna meg ehhez hasonlóan, mert a hatáskeltés elmaradt volna a kulturális differenciák miatt. Ugyanazon cél eléréséhez más eszközt kellett választania:

*„Ennek vala igen nagy királsága,
Királyok között nagy vala gazdagsága.
Ő népe közt nagy vala urasága,
Száz és huszonhét vala tartománya.” (6–9. sor)*

A kulcsmondat az utolsó sor, ami szinte szó szerint szerepel a bibliai szövegben is: *„Ahasvérus napjaiban, ki Indiától fogva Szerecsenországig országlott, százhuszon-hét tartományon.”*²⁶; a többi ennek bővítésének tekinthető. A kiindulási pont a tartományok száma, ebből következik az, hogy aki ilyen nagy embertömegen uralkodik, annak nagy közöttük az urasága (hatalma), és ezért a lokális kisebb királyságok közül is ki fog emelkedni. Az első sor pedig összefoglalást ad arról, amit az utána következő három részletesen, más aspektusok kidomborításával szemléltetett. Tehát ez a részlet tekinthető következtetésen alapuló, illetve egész-rész viszonyt bemutató retorikai bővítésnek is, amelyet Erasmus a *De duplici copia verborum ac rerum*ban említ.

A király mellett még Hámán tűnik fel mint nagy gazdagsággal és hatalommal rendelkező személy, és annak ellenére, hogy negatív szerepet tölt be a történetben, látszólag ugyanolyan hangsúlyosan jelenik meg a személyének ez a szegmense, mint előtte Ahasvérus esetében. A Biblia egy mondattal emlékezik meg Hámán felemelkedéséről: *„Ezek-után Ahasvérus király fel-magasztalá Amant az Amadati fiát, ki az Agag gyökeréből vala: és az ő székét minden fejedelmek- fölibe tévé, kik nála valának.”*²⁷

A historiában pedig így szól ez:

*„Király után egy fő úr Amán vala
Ki mindennek király után feljebb vala*

²⁵ Eszter 1, 6–7. (Káldi-fordítás)

²⁶ Eszter 1,1 (Káldi fordítás)

²⁷ Eszter 3,1 (Káldi-fordítás)

*Ámán nagy úr, mindennek parancsola,
Király után mindent feljül halada,
Az Ámának gazdagsága nagy vala,
Nemzetsége nagy sok és gazdag vala.” (143–148. sor)*

Azon kívül, hogy megmagyarázza ezt a tisztséget (kifejti mivel jár az, hogyha valaki a király utáni első főember) a gazdagság leírásához ugyanazokat a formulákat veszi elő, mint előtte Ahasvérus esetében. Az „Az Ámának gazdagsága nagy vala” sorra tökéletesen „rímel” a „*Királyok között nagy vala gazdagsága*”, a „*Nemzetsége nagy sok és gazdag vala*” pedig erős tartalmi hasonlóságot mutat az „*Ő népe közt nagy vala urasága*” sorral.

Érdekes, hogy később Márdokeus kapja meg Hámán feladatkörét, viszont Kákonyi ennek a leírását már nem bővíti ilyen részletességgel. Ez talán annak tudható be, hogy a fenti idézet nem Hámán személyét kívánja kihangsúlyozni, hanem inkább egyfajta magyarázó funkciót tölt be a művön belül.

3.3. A nő gonoszsága

A király (vagy férfi) jósága mindig egy nőhöz viszonyítva jelenik meg a históriás énekekben. Vásti királyné ebben az értékszerkezetben a gonosz, tehát engedetlen nőt testesíti meg, aki joggal vívja ki a király haragját.

A valóság azonban ennél jóval összetettebb: az engedetlenségnek nyomós oka van, amit a Biblia ugyan explicit módon nem említ ezen a helyen, viszont az Újszövetséget is ismerve akár némi kapcsolat érzékelhető Vásti helyzete és Salome tánca²⁸ között. Így nem földtől elrugaszkodott az a gondolat, hogy a perzsa királynénak a főemberek előtt egy hasonló érzéki táncot kellett volna bemutatnia, azzal a különbséggel, hogy ő itt ennek a parancsnak ellenállt. Ezt az értelmezési lehetőséget erősítheti az a midrási hagyomány, ami szerint a nőnek ruha nélkül, csupán a koronát a fején hagyva kellett volna megjelennie a férje előtt,²⁹ illetve az, hogy ez az egész jelenet száznyolcvan nap dorbézolás után játszódik. Amade Antal 1723-ban kiadott művében³⁰ részletesen és szemléletesen írja le mind a férfit, mind a női oldalon jelen lévő részegséget, és tartalmaz olyan kétértelmű utalásokat, amelyek azt jelezhetik, hogy az irodalmi

²⁸ Máté 14,6–11; Márk 6,21–28

²⁹ A történészek is felvetették már azt a gondolatot, hogy az ilyen jellegű, orgiákba hajló dorbézolások nem állnak távol a perzsa nép szokásaitól, sőt Eliézer rabbi szerint az is teljesen bevettnek számított, hogy a királyné lenge öltözékben mutatja meg magát férje vendégei előtt. (Pirké döRábbi Eliézer 49:12; Rabbá Eszter 3:2–3, 3:12–13).

³⁰ AMADE Antal, *Szent Eszternek méltó dicsíretirül, el nem felejtkező emlékezetirül*, AMADE Antal, *Szent Eszternek méltó dicsíretirül, el nem felejtkező emlékezetirül*, In: Várkonyi báró AMADE Antal versei, kéziratról bevezetéssel és jegyzetekkel kiad. Gálos Rezső, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1937, 53–75.

A következő öt strófa ebből mutat meg idézeteket.

tudatban igenis bennne volt ennek a magyarázatnak a lehetősége, legalábbis a Kákonyi utáni korszakban:

„Külömb külömb helyen Susában tartassék,
Fehérnépnek külömb Palota adassík,
Drága Eöltözetek abban ki tethessík,
Ékes szépségek is dicsőíttethessík,
Föl magasztaltassék.” (26. strófa)

„Utolsó itt íze a' Tokay Bornak,
Muskota, Masola : mint Patak, úgy folynak,
Fördőház az helye drága italoknak,
Asverus ily pompát szerzett szép Vastinak,
Más dicséret légyen Viczay Johnénak.” (31. strófa)

„Bortul : meleghséghtül minden tagúk hévül
Kevéssé szelleznek, Testekis úgy kigvúi.” (40. strófa)

„Vasti királyné is : rendbe Aszszonyait
ülteti : kínállya föl Cziffrább társait:
Nem kiméli tőlük Malosa Borait
Ha kinek úgy tettik, aranyas ágyait
Kíméletlen osztja : mutatja Pompáit.” (41. strófa)

„Már hetedik napja a' lakodalomnak :
Mértéktelen való ételnek, itálnak
Fárasztó : Lankasztó táncznak : musikának
Éjéli napali Farsangh dobzódásnak :
Minden vigasságnak.” (45. strófa)

Természetesen az előbb felvetett feltételezés modern feminista értelmezésként is hathat, viszont véleményem szerint Kákonyi Péter a históriájában a megfogalmazásával reflektál erre az értelmezési lehetőségre: „Semmit asszony **egyebet ne tenne**/ Az királyhoz vendégségbe kijőne” (33–34.sor), valamint a 31. sorban kifejezetten jelzi, hogy felöltözött állapotban kívánja látni a nőt. Ezzel a három sorral mintha biztosítaná az olvasót arról, hogy a királyt pusztán a felesége szépsége miatti büszkeség vezeti, semmi egyéb.

Hogyha elvetjük az előbb tárgyalt okot, megmarad az az értelmezés, miszerint Vásti azért nem akart kijönni a férfiak közé, mivel ő is, párhuzamosan a férjével, lakomát tartott a női vendégeknek (erről a Biblia is beszámol), és tiszteletlenség lett volna otthagyni őket. Ezt a magyarázatot fogadja el Bogáti Fazekas Miklós Ester dolga³¹ (1557) című históriás énekében, illetve később, egy 1724-es protestáns dráma³² is tovább viszi ezt a narratívát.

A felvázolt esetek mindegyike okot szolgáltatott volna a királynénak arra, hogy a férjének ne engedelmeskedjen, azonban ahogyan említettem, Kákonyi bibliai históriájában ezek nem érvényesülnek, csupán az engedetlenség lesz kihangsúlyozva, az eredeti szöveghez képest erősen bővítve. Eszter könyvében mindössze két vers foglalkozik a parancsmegtagadás körülményeivel,³³ a végén pedig egyszerűen úgy fogalmaz, hogy „*Ki nem akara, és a' király parancsolattyára, mellyet a' komornyikok-által parancsolt vala, nem méltóztaték el-menni.*”³⁴ Kákonyinál Ahasvérus a hopmesterekkel üzen feleségének, ahol már előre jelzi, hogy a nemleges válasz a király haragját vonná maga után, tehát az uralkodó a saját jóságát bizonyítva figyelmezteti Vástit. Ennek fényében a nő tudatosan „vétkezik”, tehát a megtorlás is jogos, az asszony tette pedig színtiszta gonoszság (engedetlenség), és hogy ennek súlyosságát szemléltesse, a szerző retorikai bővítéshez folyamodik:

„Tisztességét a királynak nem nézé,
Ő királi ruháját fel nem vevé,
Koronáját ő fejében sem tevé,
Király mondását az asszony hátraveté.” (33–40. sor)

A mű ezt megelőző részében leírt feltételes módban elhangzó utasítás mindegyikét külön-külön tagadja, úgy, hogy megismétli az adott kívánságot egy tagadószó kíséretében. Érdemes megfigyelni még, hogy az utolsó sorban a hopmesterek által közvetített parancsot a király közvetlen „mondásaként” hivatkozza (bár igaz, hogy a párbeszéd elején megjegyzi, hogy az embereit küldi ki erre a feladatra), míg a Biblia odafigyel arra, hogy külön jelezze, hogy a királyné a közvetítőkön keresztül küldött üzenetre ad nemleges választ („*mellyet a' komornyikok-által parancsolt vala*”).³⁵ Ez az apró részlet egy újabb értelmezési lehetőséget

³¹ Régi magyar költők tára XIII/A. Bogáti Fazekas Miklós históriás énekei és bibliai parafrázisai (Énekek éneke, mózesi diadalversek, Jób könyve). 1575–1598., Ács Pál szerk., Balassi Kiadó, Budapest, 2018, 71–87.

³² Protestáns iskoladrámák I. - Régi magyar drámai emlékek, XVIII. század 1., szerk.: VARGA Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 34–81.

³³ Eszter 1, 11–12 (Káldi-fordítás)

³⁴ Eszter 1,12 (Káldi-fordítás)

³⁵ Eszter 1,12 (Káldi-fordítás)

nyitna meg a másik kettő mellett, így a „csúsztatás” felfogható egy tudatos hárítás eredményének, ahogyan az előző esetekben is.

Az engedetlenséget követő szankció leírásában is ugyanez a tendencia jelentkezik. Először a király dühének indoklása lett papírra vetve:

*„Ezt jól látod felséges uram király!
Hogy te egy asszonyemberrel nem bírál,
nuha néki erőssen parancsolál,
ő miatta előttiünk szégyent vállal.” (53–56. sor)*

A tanácsosának megjegyzése értelmezhető egy burkolt politikai fenyegetésként is, ami csak ráerősítene a király haragjának jogosságára. A fenti részletben ugyanis megjelenik az utolsó sorban az, ami a Bibliában nem: a vezető réteg véleménye és szerepe. Közvetetten megfogalmazódik az, hogy aki egy nővel nem bír el, az hogyan lehetne alkalmas egy ilyen hatalmas birodalom vezetésére. Így a nemleges válasz nem pusztán a férfiúi, férfi büszkeséget sérti, hanem Ahasvérust királyi tisztségében támadja. A korabeli birodalmi struktúrákat ismerve a Biblia ókori olvasói akár személyes emlékekkel is rendelkezhetek arról, hogy egy nagy hatalom összeomlását milyen társadalmi közbeszéd, interakciók előzik meg, viszont ezt Kákonyinak, ha nem is explicit módon, de jeleznie kellett.

Eszter könyvében a hangsúly az asszonyi engedetlenségre és az ezzel járó negatív példamutatásra esik, általánosságban beszélnek a női-férfi viszony egyensúlyának felborulásáról, ezért egy viszonylag tömör, higgadt és józan tanácsként hat a részlet: *„Nem csak a’ királyt sértette-meg Vásti királyné, hanem minden népeket-is, és a’ fejedelmeket, kik Ahasvérus királynak minden tartományiban vannak. Mert ki-hirheszik a’ királyné cselekedete minden asszonyoknál, hogy meg-vessék az ő férjeket (...)”*³⁶

A históriában ezt az egészet aktualizálva, specifikusan láthatjuk: a főemberek kissé ironikus módon a saját feleségeiktől féltik a hatalmat, amit személyes névmásokkal és megfelelő birtokos jelekkel tett nyilvánvalóvá a szerző. A többes szám első személyű személyes névmás ilyen központi és gyakori kiírása szolgálhat arra, hogy az olvasót bevonva egy közösség legyen létrehozva a gonosz, lázító nő ellenében. A **mi** és **ők/ő** ellentétes identitásmeghatározás egyébként is gyakori és ősi emberi reakció, amire ez a retorikai fogás gyönyörűen apellál:

*„Példa lészen az **mű** feleségünknek,
Nálok helye nem lészen beszédünknek,*

³⁶ Eszter 1, 16–17 (Káldi-fordítás)

*Megútálván **minket** mind hátra vetnek,
Mert példát királyné asszonytól vettek.
Véle vannak az **mű** házastársaink,
Ha hallják, ország szerént mind megmondják,
asszonynépek urokat megútálják,
mű parancsolatinkat nem fogadják., (53–64. sor)*

Az inkább prosopopeia felé hajló, semleges, átfogóbb bibliai leíráshoz képest, ahol bár megszólaltatják a szereplőket, érzelmi töltetet nem tartalmaznak a mondatok (legalábbis a Vulgátában és a Káldi-féle fordításban), és így erősen megőrződik a történet történelmi elbeszélés jellege, Kákonyi sokkal inkább az érzelmekre teszi a hangsúlyt, specifikusan személyre vonatkoztatva próbálja megmagyarázni (érzékelteni) az ügy fontosságát.

A szankció is hasonlóképpen van bővítve: Eszter könyvében elhangzik a javaslat Vásti királyné elbocsátására, majd a másik mondatban már ennek megvalósítása jelenik meg, míg a históriában külön sorokban lett fokozva az asszony elküldésének folyamata, aminek a végkifejlete az, hogy Vástiból egy „nyomorult asszony” vált.

3.4. Az ideális nő

A gonosz asszony után érdemes még röviden megemlíteni ennek „párját”, az ideális nő leírását. A Biblia Eszter jellemzésére egyedül egy megjegyzést tesz, kijelenti, hogy igen szép volt. Emellett még megadja a héber és a perzsa nevét is, amik a kor szokásához híven beszélő nevek: a Hadassa jelentése mirtusz, az Eszteré pedig csillag. Az első esetben egy olyan növény jelenik meg, amit előszeretettel használtak illatáldozat bemutatásához, a másodiknál pedig az éjszakai tájékozódás egyik kiemelt eszközének jelképe. Mindkettő előrevetítheti a lány későbbi kulcsszerepét népe történelmében.

A bibliai história Esztert mint kedves beszédű, alázatos, jámbor, Isten figyelmében lévő nőt mutatja be, akinek kiemelt külső jellemvonása az, hogy „gyenge színe” van, vagyis sápadt. Ez többszörösen visszatérő motívum a mű során, és bár a korabeli szóhasználatban a kifejezés elsődleges jelentése valóban a bőrszín haloványságára vonatkozik, sokszor fordul elő olyan kontextusban, ahol fizikai erőtlenség is megjelenik vele kapcsolatban.³⁷

Így talán nem túlzás azt állítani, hogy Kákonyi valójában a kortárs nőideál kivetítésével hozza közelebb az olvasóhoz a királynét, és a „gyenge”, vagyis puha, könnyen formálható lány

³⁷ Jean-Daniel MACCHI, *Esther*, ford. Carmen PALMER, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 2018, 315–317.

képét helyezi az akaratos, engedetlen feleséggel szembe, ezzel kívánva erkölcsi útmutatást adni mindenkinek.

4. Kultúrspecifikus magyarázó bővítések

Ahogy már említettem, a Biblia előszeretettel használ képes beszédet, szimbólumokat, amik az egész ókori közel-keleti művészetre érvényesek (az utóbbi leginkább a képzőművészetek esetében). Ezek azonban olyan kultúrspecifikus tényezők, amelyek megértéséhez szükséges tudással nem, vagy csak nagyon kevesen rendelkeztek a 16. századi Magyarországon. Ennek ellenére a most tárgyalandó jelenetek olyan etikai és didaktikai potenciált tartalmaznak, vagy csak egyszerűen olyan fordulópontokat, amelyek elhagyása nehezítené a megértést, amik miatt „megéri” a szerzőnek belekölnie a históriájába az adott részleteket, ezt pedig magyarázó célú retorikai bővítések segítségével teszi. A következőkben ezen elemek szemléltetésének érdekében már nem csak a Káldi-féle Vulgata-fordítást fogom idézni, hanem az általam a héber eredetiből fordított passzusokat is.

4.1. A királyi gyűrű

A királyi gyűrű mint a hatalom szimbóluma rendkívül közismert kép az irodalomban. A lepecsételt törvények szentesített volta azonban a perzsák esetében még hangsúlyosabban van jelen, mint más kultúrákban (ezt a jellegzetességet a fentiekben már tárgyaltam), ezért az ékszer viselőjének kiléte is fontosabb számukra.³⁸ Amikor Ahasvérus átnyújtja ezt a tárgyat Hámánnak, kimondatlanul is a királyi jogkör egy részét helyezi át rá, ami a teljes bizalom jele. Ez azonban a Bibliában nem jelenik meg dialógus formájában: *„És levette a király a gyűrűjét a kezéről, és adta azt az agági Hámánnak, Hammedatha fiának, a zsidók szorongatójának. És mondta a király Hámánnak: neked (lett) adva/ tiéd a pénz, és a nép, hogy tedd, ami szemeidben jó.”*³⁹ Az egyedüli megszólalás, ami kíséri a jelenetet egy parancs vagy visszautasítás, ami a Hámán által felajánlott ezüstpénzekre vonatkozik. Emellett mintegy felsorolás elemeként lett megemlítve a zsidó nép, viszont akkor is csupán az ezüst után. Ahogy látható, bizalomról szó se esik. Természetesen ennek a kiemelt fontosságú jelenetnek a megértéséhez bizony

³⁸ A gyűrű átadásának szimbóluma korábban is megjelenik a Bibliában, József esetében, aki szintén a fáraó utáni második főember lesz az ékszer átadása után (Genezis 41,42). Emellett hasonló funkciót lát el Dániel 5. fejezetében (5,7) a Belszár által felajánlott nyakék, azzal a különbséggel, hogy ott a hierarchiában a harmadik lenne az adott személy. Maga a pecsétlöhenger és a pecsétlők használata egy mezopotámiai hagyomány, ami már az Asszír Birodalomban felfedezhető (Pierre BRIANT – Wouter F. M. HENKELMAN – Matthew W. STOLPER, *L'archive des Fortifications de Persépolis État des questions et perspectives de recherches*, Éditions de Boccard 2008).

³⁹ Eszter 3,8 –11, saját fordítás

magyarázó megjegyzések kitétele szükséges, amit Kákonyi Péter a következőképpen oldott meg:

*„Király ezzel jelenté meg ő szívét,
Az nagy úrnak király adá gyűrőjét.”*

*„Nem kell nekem – mondá – király nagy kincsed,
Valamit akarsz, az néppel azt tégyed,
Ha akarod fejenként megbüntessed,
Ha akarod bátor mind elveszessed.*

*Én te hozzád mindenkor igen bízam,
Te miattad én káromat nem vártam,
Országomat te véled ótalmaztam.*

Azért ezt is bizon te rejád hagytam.”” (171–180. sor)

Az első négy sorban megverselve olvashatóak a Biblia szavai, tehát maga a szimbolikus aktus, amihez aztán a következő négy sorban fűzi hozzá a magyarázatot. Leírja, hogy Hámán milyen szerepet töltött be eddig a király életében, és ezzel indokolja meg tettét. Az egészet, hogy még nyilvánvalóbb legyen, hogy most egy, az eredetiben explicit módon nem szereplő, kimondatlan belső indítékot hangosított meg, egy bevezető gondolattal is bővít, ez a *„Király ezzel jelenté meg ő szívét”*, amihez aztán tartalmilag a fent idézett utolsó sorok kapcsolódnak.

A másik hat sor valószínűleg egy olyan jelenetre utal vissza, amit semelyik bibliai szövegvariáns nem rögzít: mégpedig azt, hogy miért került ilyen előkelő pozícióba Hámán. Mindegyik mű ugyanazt a sorrendet követi: 1. Márdokeus bejelenti a király ellen tervezett merényletet, tettét beleírják a krónikáskönyvbe 2. (ennek ellenére) Hámán (és nem Márdokeus) mindenkinél feljebb emelkedik, aminek az oka nem került lejegyzésre. Így a históriában szereplő részlet értelmezhető akár egy utólagos magyarázatnak is, illetve előrevetíti azt, hogy Márdokeus miért töltheti be később Hámán helyét: a pozíció egy erőteljes bizalmi kapcsolatot feltételez, aminek a biztosságát egy éles helyzetben lehet a legjobban tesztelni. Tehát történhetett egy olyan esemény a múltban, ami a király életébe került volna, és ezt a katasztrófát akadályozta meg Hámán (majd a jövőben Márdokeus, azáltal, hogy segít a királynőnek). Éppen ezért lehetséges, hogy a király egyének (*„Ha akarod fejenként megbüntessed”*) és egész népcsoportok (*„Ha akarod bátor mind elveszessed”*) élete feletti döntéshozatalt is átadja neki. Ez a rész-egész bemutatás mutatja meg a gyűrűvel járó hatalom teljességét.

Emellett lehetséges még egy értelmezés, ami a férfi jósága bemutatásának túlzó igényét erősíti. Eszter maradéka tartalmaz egy olyan versszakot, amiből arra lehet következtetni, hogy

a király elleni merényletben akár Hámán is részt vett: „*Ámán pedig az Amadati fia (...) igen dichőséges vala a' király-előtt, és ártani akara Márdokeusnak és az ő népének a' király két komornyikjáért, kik meg-őleltettek vala.*”⁴⁰ Biztosan csak annyit közöl a részlet, hogy a komornyikok megöletése ismeretlen okból kifolyólag nem volt kedvére Hámánnak. Akár szerepet játszott az összeesküvésben, akár nem, felvetődik az a kérdés, hogy Ahasvérus király miért engedélyezte egy teljes népcsoport kiirtását? Ahogyan már említettem, Kákonyi a férfinak/ királynak az attribútumául az igazságosságot jelölte meg, ami a vele szemben megfelelően eljáró személynek jár. Amennyiben az elé járuló személy olyat tesz, ami miatt méltó lesz a haragjára, azzal kegyetlenül fog eljárni. Mivel bizalmi kapcsolatban van Hámánnal nem is feltételezi, hogy az említett nép esetleg ártatlan, így felmentődik a népirtás felelőssége alól, erkölcsileg továbbra is jó marad, akit csak az őt eláruló emberek tettei tüntethetnek fel gonosznak.

4.2. A királyi jogar

A zsidók elveszejtésére tett kísérlet mellett a másik legfontosabb pont a történetnek az a jelenete, amikor Eszter a király elé járul, hogy a népe megmentésének érdekében közbenjárjon. A részlet több szempontból is érdekes bővítéseket tartalmaz: egyrészt megjelenik benne az eddigiekben tárgyalt kultúrspecifikus tényezők magyarázata, másrészt Kákonyi itt először merít „Eszter maradékának” soraiból, harmadrészt pedig egy korábbi fordításelméleti döntés továbbviteléből származó megoldás is megjelenik.

Ez a jelenet egészében a héber szövegben így olvasható: „*A harmadik napon felöltözött Eszter királyiasan és megjelent/megállt a király házában belső udvarában, a király háza előtt. És a király a királyi székén ült, a királynak a házában, a ház bejáratával szemben. Ahogy észrevette a király Eszter királynőt az udvarban állni, becses lett/felbecsült a szemében. És kiterjesztette Eszterre a király az arany jogart, ami a kezében (volt). Eszter pedig odalépett, és megérintette a jogar tetejét.*”⁴¹

4.2.1. A jogar jelentése

Ahogyan a gyűrű esetében is, itt is egy szimbolikus tárgy és az ahhoz kapcsolódó mozgulatsor az, ami jelzi a király gondolatait az adott helyzetről. Ezzel a gesztussal ugyanis azt nyilvánítja ki Ahasvérus, hogy a feleségének nincs mitől tartania, bizalommal fordulhat felé a

⁴⁰ Eszter 12, 6 (Káldi-fordítás)

⁴¹ Eszter 5,1–2, saját fordítás

kérésével, ugyanis megkegyelmezett neki (nem fog meghalni). A folyamatként leírt jelenetet Kákonyi Péter históriájában kihangosítja, dialógusos formába teszi:

*„Semmit ne félj atyámfia szép Eszter,
Mert tégedet én törvényem el nem tör,
Te ellened házamban nincsen fegyver,
Arany vesszőmet hoztam jegyről szép Eszter.*

*Soha sincsen én előttem félelmed,
Bátran nékem te meg monddad beszéded,
Mert én nálam bizon nagy te szerelmed,
Kellemetes én nékem te szépséged.”*” (245–252. sor)

A dialógus megtestesíti a magister-discipulus párbeszédet. Míg a Biblia ebben az esetben is megőrzi a maga történelmi elbeszélés jellegét, a históriában leginkább a felfokozott érzelmek figyelhetőek meg a bővítések nyomán. Talán ezért is lehetséges az, hogy a szerző alkalmasnak találta „Eszter maradéka” részletének beleírását a saját művébe, annak ellenére, hogy más esetekben ezt nem tette meg.

Itt érdemes megjegyezni, hogy az Eszter maradéka a korabeli latin Vulgátában különleges pozíciót foglalt el. Eszter történetét, mint Krisztus egyik előképét részletes kommentárral látták el a főbb középkori kommentárok (figyelemre méltó, hogy a krisztológiai téma egyszer sem kerül elő Kákonyi művében!).⁴² Jeromos jegyzetek sorozataként fűzte az Eszter maradékát a héber Bibliában is tartalmazott szöveghez, bevezetőként minden egyes részlet elé leírva, hogy a héber változat mely részéhez tartozik. A részlet értelmezése azonban úgy tűnik komoly kihívás elé állította a kommentátorokat is, hiszen a legelterjedtebb középkori latin kommentárokból, a *Glosa Ordinaria*-ban és Nicolaus de Lyra kommentárjában a kommentátorok nem is fűznek megjegyzéseket ehhez a szövegrészhez, egyszerűen figyelmen kívül hagyják azt.⁴³ Hugo de Sancto Caro 13. századi domonkos kommentárja külön felhívja a

⁴² Referenciaként a *Glosa ordinaria* és Nicolaus DE LYRA kommentárját használtam. *Biblia Latina. (cum glossa ordinaria Walafridi Strabonis aliorumque et interlineari Anselmi Laudunensis et cum postillis ac moralitatibus Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering)*. Ed: Sebastian BRANT. Add: Nicolaus DE LYRA. *Contra perfidiam Judaeorum*, Basel, Johann Froben and Johann Petri de Langendorff, 1498, 634–635.

⁴³ *Biblia Latina. (cum glossa ordinaria Walafridi Strabonis aliorumque et interlineari Anselmi Laudunensis et cum postillis ac moralitatibus Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering)*. Ed: Sebastian BRANT. Add: Nicolaus DE LYRA. *Contra perfidiam Judaeorum*, Basel, Johann Froben and Johann Petri de Langendorff, 1498, 634–635.

figyelmet, hogy az Eszter maradéka szövegrész nem tartozik a „Hebraica veritas”-hoz, csak a Septuagintában található meg.⁴⁴

Az Eszter maradékában, mielőtt Eszter a királyhoz fordul segítségéért, és hosszú imát intéz Izrael Istenéhez: „*Et deprecabatur dominum deum Israel dicens: Domine mi qui rex noster es solus, adiuva me solitariam et cuius praeter te nullus auxiliator est alius. Periculum meum in manibus meis est. Audivi a patre meo quod tu domine tulisses Israel de cunctis gentibus (...)*” Káldi fordításában: „*És könyörög vala az Izrael Urának Istenének, mondván: Én Uram, ki egyedül vagy mi királyunk, segélly-meg engem egyedül-lévőt, és kinek te-kivüled senki más segétője nincsen. Az én veszedelmem kezeimben vagyon. Hallottam az atyámtól, hogy te Uram el-választottad vóna Izraelt minden Pogányok-közzül (...)*”.⁴⁵ Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy *A magyar irodalom története* szerint Kákonyi ezen históriájának fő erkölcsi üzenete az Istenbe vetett bizalom, és az ezzel járó jutalom ismertetése.⁴⁶ Azonban, ha valóban ez lett volna a központi cél, akkor nyilvánvaló, hogy ez a hosszú részlet is átkerült volna Eszter maradékából, hiszen amint említettem, a betoldások oka a vallási karakterizálás és Isten nagyságának hirdetése volt. A magyar fordítónak lehetőséget nyújtott volna Eszter hosszas imája arra, hogy elmélkedjen Isten mindenhatóságáról és a belé vetett bizalomról, de ezt nem emelte át. Még a tróntermi részletnél is olyan módon szemlélteti a jelenetet, hogy abból a férj személye emelkedjen kvázi isteni rangra, és az asszonynak szóló példamutatás kapjon szerepet (ld. a dolgozat 4.3.2.-as fejezetét), éppen ezért bár valóban vannak erre utaló sorok (például Isten nevének említése, Eszter jámborságának beleírása), a mű központi tanulsága véleményem szerint nem ebben keresendő. Valójában a férj nagyságának hangsúlyozása a fő cél.

4.2.2. Eszter szerepe

Ahhoz, hogy a kérdés súlya jobban érthetővé váljon, fontos látni Eszter szerepét a különböző hagyományokban.⁴⁷ A Biblia szövegéből, illetve a rabbinikus írásokból,

⁴⁴ *Biblia latina (cum postillis Hugonis de SANCTO CARO)*, Imprint: Basel, Johann Amerbach, for Anton Koberger, 1498–1502, 798–799.

⁴⁵ Eszter 14, 3–5 (Káldi-fordítás)

⁴⁶ VARJAS Béla. A reformáció énekirodalma, in: *A magyar irodalom története 1. 1600-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 353.

⁴⁷ MACCHI kommentárja szerint (316.) Eszternek a maszoréta szövegváltozatban nincsen szüksége közvetlen isteni beavatkozásra, hiszen a férje elfogadja közeledését, míg az „Eszter maradékában” ezt a közeledést utasítja el a király és csak a földön fekvő szépséges felesége látványára enyhül meg, isteni beavatkozás következtében. Így az utóbbi eset is bizonyítja a szöveg vallási karakterizálását (Isten hangsúly), a héber könyv Eszternek a szerepét (személyiség hangsúly) a későbbiekben kifejtettek alapján pedig megállapítható, hogy Kákonyinál a külső és gyengeség lesz központi szerepű a kegyelem gyakorlása során. És bár valóban Isten fókuszú a görög kiegészítés, érdemes azt is megjegyezni, hogy Eszter beszédében olyan túlzásokat mond, aminek vannak bibliai párhuzamai: azokban a helyzetekben megjátszott alázat vagy félelem jelenik meg, hogy leplezze a király elé járuló ravaszságát

kommentárokból is az következik, hogy Eszter királyné a népe megmentője.⁴⁸ Jelentősége elvitathatatlan, annak ellenére, hogy ezt a tettét a nagybátyja segítségével és javaslatára vitte véghez. Márdokeus szerepe annyiban fontos, hogy ő a lány gyámja, ezért a tórai törvények⁴⁹ értelmében valamilyen mértékben felügyelheti a nő mozgásterét, azonban ez csupán ahhoz a hagyományhoz alkalmazkodik, hogy a nők tekintélyhez kötöttek. Bár ez a feladat Márdokeusról hivatalosan a férjre, Ahasvérusra szállna, valószínűleg a férfi idegen származása és Eszter egyetlen élő rokona iránti tisztelete miatt ez a jogkör részben Márdokeus vonzáskörében maradt.

Nagybátyja javaslatot tesz, majd meghallgatja a börtre tett fogadást, és mivel nem vétózta meg, a lánynak innentől a saját akaratára alapozva kell cselekednie. Így a cselekménynek aktív szereplője és nem passzív elszenvedője lesz. Emellett természetesen nem lehet elfeledkezni arról sem, hogy ő királynéi rangjában parancsokat adhat ki, amiket teljesítenek is a környezetében.

Az, hogy hogyan veszi rá a királyt akaratának teljesítésére, teljesen a saját döntése: bár nem lehet tudni, pontosan miért két lakomára hívja el Ahasvérust és Hámánt. Egy előre megfontolt terv rajzolódik ki az olvasók előtt, ezzel is jelezve, hogy egy intelligens, gondolkodó nőről van szó.⁵⁰

Bátorságát és önállóságát a következő mondattal bizonyította: „*ha azután elveszek, hát elveszek!*”⁵¹ Ezt a hozzáállást a rabbinikus kommentár szerint az Úr is megjutalmazta: három angyalát küldte el annak érdekében, hogy minél magabiztosabban állhasson Eszter a férje elé; az egyik felemelte a nő lehorgasztott fejét, a második kellemet kölcsönzött neki (mivel megviselte a háromnapos böjt), a harmadik pedig meghosszabbította a király aranypalcáját,

(Jean-Daniel MACCHI, *Esther*, ford. Carmen PALMER, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 2018, 316–317.), tehát ezek a szövegek sem tagadják el Eszter ezen tulajdonságát.

⁴⁸ Például: Megilla 13a: 9; Sémot Rabba 15:6; A Purim a későbbiekben messianisztikus olvasatot kapott, így még inkább előtérbe került Eszter szabadító szerepe.

⁴⁹ 4Mózes 30,3–15. Természetesen nincsen biztos információ arról, hogy ezt a törvényt betartották volna, viszont a Biblia szerkesztőinek egységre való törekvése miatt elméletben biztosított volt ez a rendelkezés, így az elemzés során is szerepet játszik.

⁵⁰ Málbim kommentárjai szerint Ahasvérus a következő szempontokat tartotta szem előtt, amikor új királynőt választott magának: 1. legyen legalább annyira tetszetős, mint Vásti 2. legyen annyi esze, hogy ne kelljen őt is megölettetnie, hiszen nem vetne rá jó színt, ha feleséggyilkosként híresül el a királyságában. Ezek fényében felmerülhet az a kérdés, hogy Eszter mennyire volt tisztában ezekkel a tényezőkkel: ugyanis, ha tudta, a királynak nem áll érdekében őt is kivégeztetnie, nagyobb lelki nyugalommal mehetett be a trónterembe (annak ellenére, hogy természetesen ez a lehetőség még mindig fennállt), és inkább az intelligenciája kerül előtérbe a bátorsága és a szépsége helyett.

⁵¹ Eszter 4, 16 (Károli-fordítás). Tanakban: תַּבְּרַחְךָ אֱלֹהֵינוּ, vagyis: elpusztulok, elpusztulok (kötőszó nélküli ismétlés, qal perf. sing. 1.)

hogy könnyebben elérhesse.⁵² Mindez természetesen összefüggésben van a Biblia egész szellemiségével: nem elég, ha valaki tehetséges (elhívása van egy szerep betöltésére), az ember maga is szükséges a feladat teljesítésére.⁵³

Kákonyi Péter históriájában a tróntermi jelenet előzményeinek sorrendje összekuszálódik, a szereplők erődinamikája megváltozik, így a végeredmény szinte szöges ellentéte a bibliai történetnek. Horváth János rendkívül pontos összefoglalót adott a mű ezen részéről: „(...) a zsidó Eszter, ki Vásti helyébe került a király mellé, nevelő bátyjának, a szemes és okos Mardocheusnak sugalmazására a királlyal visszafordíttatja Ámán szándékát, a zsidók megmenekülnek, Ámán nemzetsége irtatik ki, s Mardocheus lesz helyette első ember a király után.”⁵⁴ Már ebből megfogalmazásból is érződik: Eszter csupán egy eszköz, passzív elszenvedő nagybátyja felemelkedéstörténetében.

A fent említett eltérések közül az első a 197–200. sorban található:

„Bemondták ezt az szép asszony Eszternek
Bátyja által hogy mind az zsidó népek,
Egyetemben néki könyörögenének,
Nyerne kegyelmet királytól fejeknek.”

A legszembetűnőbb szegmense ennek a résznek az, hogy itt a zsidó nép tudatában van annak, hogy a királynő is az ő népükből származik. Ezzel ellentétben a Biblia kifejezetten csak Mardocheus és Eszter párbeszédéről ejt szót (akik szolgákon keresztül kommunikálnak egymással), és külön hangsúlyozza, hogy a nő származását titokban tartották mindenki előtt. Tehát a históriában a kérés nem egy embertől, hanem egy egész tömegtől érkezik. Ennek azért van igen nagy jelentősége, mert míg az első esetben Eszternek a csendes nyugalom és a potenciális halál között kell választania, az utóbbi esetben mind a hallgatás, mind a cselekvés veszélyes számára: a hallgatás ez esetben azért, mert a zsidó nép nyilván nem hagyná, hogy az áruló királyné megmeneküljön. Kákonyinál ezért a lány döntése nem jár olyan nagy erkölcsi áldozathozatallal, mint a Biblia esetében.

⁵² EDELSTEIN Bertalan, *Az Eszther-midrások. Bölcsészettudományi értekezés*, Neumayer Ede Könyvnyomda, Budapest, 1900, 16; Megilla 15b:9

⁵³ Hogy még inkább kihangsúlyozzák Eszter karakteres jellemét, és a belső értékeit, a Beresith Rabba 39:13-ban az szerepel (a Hadassa név számértékeiből kiszámolva), hogy a királynő hetvenöt éves lehetett. Emellett más találgatások is vannak ebben a részletben arra, hogy Eszter idősebb volt. A Megilla még azt is megkockáztatja, hogy Eszter kifejezetten híján volt a természetes szépségnek, amit pusztán az isteni kegyelem pótol ki (Megilla 15a:7) Azonban, ha valóban ez a helyzet állt volna fel, inkább beszélhetnénk csodáról, mintsem a nő bátorságáról.) Természetesen ezen állítások mellett a hagyományban a világ hét legszebb nője közé sorolják (Megilla 15a:6), ráadásul olyan nők közé, akiknek a szépségük mellett az eszüket is dicséri a Biblia.

⁵⁴ HORVÁTH, 79.

A királyné érzelmi reakcióinak időzítése is különbözik a két műben: Eszter könyvében a nő akkor szomorodik meg, amikor jelentik neki, hogy nagybátyja gyászruhában ül a palota előtt (ekkor az indokát még nem tudja), míg a históriában ugyanez a reakció azután következik, hogy végighallgatta a férfi közvetett javaslatát és feddését, miszerint saját érdekében menjen be a férjéhez könyörögni:

*„Lőn az Eszter ezen szomorúságában,
Hagyá, érte lennének imádságban,
Harmad napig lakék kamrájában,
Nagy óhajást tőn Eszter ő házában.”* (221–224. sor)

Ezek azt érzékeltethetik, hogy a lány nem szabad akaratából cselekedett úgy, ahogy, csupán az engedelmesség és a bizonyos mértékű félelem miatt tett így. Bár a sorok alapján következtetni lehet arra, hogy a „nagy óhajás” jelentheti mind a bűntöt, mind az imát, érdemes lehet elgondolkodni azon, hogy ha a Bibliában ez konkrétan megjelenik, sőt „Eszter maradéka” még Eszter imáját is tartalmazza, akkor vajon Kákonyi miért ilyen módon írta le ezt a részletet?

A királyné karakterének változására leginkább a história célja adhat magyarázatot: a mű elsődleges feladata ugyanis „az asszonyi engedetlenség példás büntetésének” bemutatása. Párba szokták állítani a szerző *Az erős vitéz Sámsonról szép história* című munkájával, ahol ugyanúgy hangsúlyos szerepet kap a gonosz nő (ott Delila személyében).⁵⁵ Így, ahogyan a korábbiakban már utaltam rá, Eszter csupán az ellenkező pólust biztosítja Vástival szemben, hozzá képest lett alakítva a személyisége, a reakciói, illetve a jellemzése, ami Ahasvérus mellett érvényesül leginkább (ott is a férfi jóságát igyekszik ezzel kidomborítani). Mivel Vásti az engedetlen, akaratos, cselekvő félt jelenti, Kákonyi kénytelen ezért Esztert a csendes, rettegő, gyenge, passzív szerepbe behelyezni. Mindkét nő a szépségéről híres, mégis Eszter esetében ez értelemszerűen hangsúlyosabbá válik; jelezvén, hogy a megfelelő magatartáshoz járuló vonzó külső több figyelmet érdemel, mintha ezen tulajdonsággal egy gonosz nő rendelkezne. Ezzel azonban csak azt érte el, hogy a királynő markáns személyiségjegyein változtatott, amiket feláldozott a szépség és csendesség oltárán.

4.2.3. Fordításelmélet és „Eszter maradéka”

Az, hogy milyen korban és közegben hogyan tekintettek a királyné jellemére és szerepére, jelentősen meghatározhatta a tróntermi jelenet leírásának módját. Ahogyan már

⁵⁵ HORVÁTH János, *A reformáció jegyében. A Mohács utáni fél század magyar irodalomtörténete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 79.

említettem, Kákonyi ezen az egy helyen merít „Eszter maradékából”, így a Vulgata azon részéhez képest az ájulás beemelése nem számítható olyan bővítésnek, mint az eddig tárgyalt copia-jellegű bővítések, azonban mivel tökéletesen illeszkedik a fent említett változtatások jellegéhez (amelyek mindenképpen bővítésnek tekintendők), az elkövetkezendőkben ezzel is foglalkozni fogok.

Héber Biblia (saját fordítás)	Vulgata (Káldi-fordítás)	Kákonyi históriája
5,1–5,2 A harmadik napon felöltözött Eszter királyiasan és megjelent/megállt a király házának belső udvarában, a király háza előtt. És a király a királyi székén ült, a királynak a házában, a ház bejáratával szemben. Ahogy észrevette a király Eszter királynőt az udvarban állni, becses lett/felbecsült a szemében. És kiterjesztette Eszterre a király az arany jogart, ami a kezében (volt). Eszter pedig odalépett, és megérintette a jogar tetejét.”	14. fejezet, Eszter imája 15,1 És megparancsolá neki (kétség nélkül Márdokeus Eszternek), hogy menjen be a királyhoz, és könyörögjön az ő népéért és hazájáért. (...) 15,4–15:19 Harmadnapon pedig leveté öltöző ruháit, és dicsőségével körülvéteték. És midőn királyi öltözetben fénylett, és segítségül hitta a mindenek igazgató és szabadító Istenét melléje vón két szolgálot, és az egyikre támaszkodék, mintha a gyönyörűség és fölötte nagy gyöngédség miatt testét nem bírná. A másik szolgáló pedig asszonyát követé, az földön folyó öltözeteit föltartván. Ő pedig arczával, melyen rózsaszín ömlik vala el, sa kedves és tündöklő szemekkel szomorú és nagy félelemtől szorongatott szívet rejte. Bemenvén tehát minden ajtókon rendszerint, megállá a király előtt, hol az ő országa királyi székén ült, királyi ruhákba öltözve, arannyal és drága kövekkel fényeskedve, és rettenetes tekintetű vala. És midőn orcáját fölemelte, és szikrázó szemeivel szívének haragját kijelentette, a királyné leesék, és szinte halványra változván, ellankadt fejét a szolgálóra hajtá. És az Isten kegyességére fordítá a király lelkét, ki gyorsan és megijedve kiugrék a királyi székből, és karjaival tartván őt,	225–256 Az szép Eszter ruhájába öltözik, Ő asszonyi nagy szépsége megtetszék Gyenge szűne, szép piros színe fénlek, Király eleibe Eszter belépék. Csak két leán Eszterrel bément vala, Egyik gyenge Eszternek segít vala, Másik ruhája alját fogta vala, Port ne tenne, ruháját viszi vala. Úl vala király aranyos széküben, Fénlik vala aranyos öltözetüben, Rettenes vala teküntetiben, Rejá tekintte mint gonosz kedvében. Tőle Eszter oly igen megrettene, Azt állítá, hogy immáran elveszne, Az leánra Eszter magát ereszté, Íme királt ottan megkeseríté. Azontól király székiből felkele, Szép Eszternek eleibe ott mene, Nagy szép szóval az Eszternek felele, Hogy ő tőle Eszter meg ne rettenne. „Semmit ne félj atyámfia szép Eszter, Mert tégedet én törvényem el nem tör, Te ellened házamban nincsen fegyver, Arany vesszőmet hoztam jegyről szép Eszter. Soha sincsen én előttem félelmed, Bátran nékem te meg mondjad beszéded, Mert én nálam bizony nagy te szerelmed, Kellemetes én nékem te szépséged.” Vete király fejére arany vesszőt, Megcsókolá a szép Eszter a vesszőt, Elmulatá ő hirtelen félelmét, így kezdé el az szép Eszter beszédét.

	míg magához tér, ez igéssel nyájaskodik vala: Mi lelt? Eszter! Én vagyok atyádfia, ne félj! Nem halsz meg; mert nem teéretted rendeltetett e törvény, hanem minden egyebekért. Járulj ide azért, és illesd a királyi páczát. És mivel amaz hallgata, vevé az aranyvesszőt és nyakára tevé, és megcsókolá őt, és mondá: Miért nem szólasz hozzám? Ki felelé: Láttalak, Uram, téged, mint az Isten angyalát, és megháborodék a szívem a te dicsőséged félelmétől; mert igen csodálatos vagy te, uram! és csaknem elhala.⁵⁶ A király pedig megzavarodék, és minden szolgája vigasztalá Esztert.	
--	---	--

2.táblázat,
A tróntermi jelenet a különböző szövegváltozatokban

A bevezetésben már utaltam rá, hogy „Eszter maradékát” eleve azért írták hozzá a Biblia görög szövegéhez, hogy a világias históriának vallásosabb jelleget kölcsönözzenek. Tehát nem meglepő, hogy a szóban forgó részlet leginkább az Istennek való alávetettséget és kiszolgáltatottságot hangsúlyozza. Már a legelején is egy olyan részlet található, amiben megemlítik, hogy a királyné a férjéhez menet imádkozott: *„És midőn királyi öltözetébe fénylenék, és segítségül hította volna a'mindenek-igazgató és szabadító Istenét (...)”*⁵⁷ Amire a válasz az ájulást követően érkezett azáltal, hogy a férfi szívét könyörületességre indította az Úr: *„És az Isten kegyességére fordítá a' király lelkét (...)”*⁵⁸ Emellett már a héber szöveghez képest is több szó esik a lány külsejéről: *„Harmad napon pedig le-tevé az ő öltöző ruháit, és dicsőségével környül-veteték. És midőn királyi öltözetébe fénylenék (...)”*⁵⁹ *„Ő pedig róza*

⁵⁶ A király Isten angyalaként való leírása bevett kép a Héber Bibliában, leginkább Dávidnál fordult elő (1Sám 29,9; 2Sám 14,17; 2Sám 19,27; Zak 12,8). Azonban fontos azt megjegyezni, hogy ilyen esetekben, bármennyire is tisztelték az előttük álló uralkodót, méltóságot, a félelemtől és dicsőségtől való eszméletvesztés csak az Úr vagy angyalok látása esetében következett be (2Móz 3,6; Bír 6,22; Bír 13,20; Dán 10). Ezért véleményem szerint ez a részlet ebben a formában megenged egy olyan olvasati lehetőséget, miszerint Eszter a királyon keresztül megnyilvánuló isteni kegyelemtől ájult el, ami támogatja a vallásilag karakterizált jellegét a szövegnek.

⁵⁷ Eszter 15, 5 (Káldi-fordítás)

⁵⁸ Eszter 15, 11 (Káldi-fordítás)

⁵⁹ Eszter 15, 5 (Káldi-fordítás)

színnel meg-hintett orcával és kedves tündöklő szemekkel (...)”,⁶⁰ azonban ezek a részletek nem indokolják azt, hogy Esztert miért nem végezték ki. Így tehát az egészből az következik, hogy a nő megmenekülése csakis Istennek köszönhető.

A héber szöveg, rá jellemző módon, sokkal tömörebben fogalmaz. Egyedül a ruhával kapcsolatban tesz megjegyzést: „A harmadik napon felöltözött Eszter királyiasan (...)”,⁶¹ de ezen kívül sem az indítékról, sem egyéb tényezőkről nem esik szó. Érdekes azonban az egyik mondatban megjelenő szókapcsolat,⁶² ami az egész Tanakban egyedülálló párosítás. Általában, ha azt akarják kifejezni, hogy valaki szemében kedvessé vált a személy, és annak megfelelően reagált, a *וַיִּפְתָּח* kifejezés segítségével teszik meg. Az ebben található ige (*פָּתַח*) elsődleges jelentése a ’találni’, így a szó szerinti fordítás: „kegyet/jókedvet/bájt találni” (valakinek a szemében).⁶³ Ez a formula vált bevetté a magyar fordítási hagyományban: Károli Bibliájában, majd később a Káldi-féle Vulgata-fordításban szintén ez jelenik meg. Azonban, ahogyan említettem, Eszter könyve mellett, hogy tartalmazza ezt a megszokott szókapcsolatot is az ezt megelőző fejezetekben, a jelenleg tárgyalandó részletben egy másik igével társítja ezt a névszót; ez a *וַיִּפְתָּח* (qal, perf. sing. 3. fem.) aminek az elsődleges jelentése (qalban) ’felemelni’, ’felvenni’, és a többi jelentésében is ehhez hasonló képzeteket tartalmaz, például (piélben): ’fölemel’ (mint: bízik valakiben, vagy negatív/pozitív érzelmet fejez ki), ’fölemel’ (valaki arcát = kedvezően fogadja, meghallgatja a kérését, tekintettel van rá, részrehajló iránta), ’visz’, ’hordoz’, ’visel’, ’elvesz’ (bünt, tehát megbocsát), ’magához vesz’. Ahogy látható, a használati módja rendkívül sokrétű lehet, ezért a jelentéstartománya is rendkívül széles.

Érdemes felvetni azt a kérdést, hogy ha van egy jól bevált formula az adott nyelvben, akkor azt miért cserélik le egy egyáltalán nem jellemző párosításra? Mivel ez az újítás nem költői szövegben, hanem történeti elbeszélésben jelentkezik, így nem tudható be poétikai fogásnak. Ezek alapján két lehetőség vázolható fel: az első az, hogy ez egy dialektális, nyelvtörténeti, vagy egyéni beszélőre jellemző sajátosság, a második pedig az, hogy maga a

⁶⁰ Eszter 15, 8 (Káldi-fordítás)

⁶¹ Eszter 5,1 – saját fordítás. A kommentárok (Megilla 14b:9; 15a:16) emiatt a rész miatt állítják azt Eszterről, hogy próféta volt. A „ruháját felöltötte” kifejezésbe a „szellem-felvételét” látják bele (ahogyan ez a kifejezés más prófétáknál is megfigyelhető), ami megint megerősíti Eszter erős, határozott, szabadító szerepét a zsidó hagyományban.

⁶² A fordítás során a BDB-szótárt használtam. *פָּתַח*: 592–594.; *נָשָׂא*: 669–674. *וָּ*: 336.

⁶³ Külön érdemes kihangsúlyozni, hogy egyik ige mellett sem alkalmazható a kifejezés specifikusan női-férfi viszony kifejezésére (tehát fizikai vonzódásra). Rendkívül gyakori az, hogy Isten-ember, férfi-férfi kapcsolatban használják akkor, hogyha a szereplők helyzete hierarchikus. Kivételt képez Rút és Boáz beszélgetése, ahol a partnerek közti viszony miatt értelmezhető testi tetszésnek is a szókapcsolat. A latin Vulgatában is „gratiam inveniri”, „kegyelmet találtam” szerepel ezen a helyen.

kifejezni kívánt esemény különbözik az eddig leírtaktól. Mindkét eset elképzelhető és valószínű, viszont jelenleg a magyar história szempontjából a második a releváns.⁶⁴

A saját olvasatomban a párosítás azt kívánja kifejezni, hogy Eszter nem csupán a külső tulajdonságai miatt, és nem is egyedül isteni beavatkozás segítségével nyerte el férje tetszését. Éppen ezért választottam fordításomban a „*felbecsült lett/beccses lett*” kifejezést, hogy az itt használt ige minél több jelentésárnyalatát tartalmazza. Ebben egyszerre sűrűsödik az, hogy valaki számára fontos, hajlandóak neki megbocsátani, olyannyira, hogy fizikailag vagy mentálisan is legalább a beszélő szintjére emeljenek.

A magyarban bevett fordítási mód leginkább a héberben is megszokott *נָתַן עֵדָה* -nek feleltethető meg (nyilván a latin „*gratiam invenire*” közvetítésével), és mivel utána valóban a ’szem’, mint fizikai érzékszerv kapcsolódik a formulához, könnyedén értelmezhető akár fizikai tetszésre vonatkozó jelentésben is, ami tökéletesen illeszkedik a Kákonyi Péter által megalkotott Eszter szerepbe. A históriában a következőképpen olvasható ez a részlet:

*„Az szép Eszter ruhájába öltözik,
Ő asszonyi nagy szépsége megtetszik,
Gyenge szűne, szép piros színe fénlék,
Király eleibe Eszter belépék. (225–228. sor)*

(...)
*„Semmit ne félj atyámfia szép Eszter,
Mert tégedet én törvényem el nem tör,
Te ellened házamban nincsen fegyver,
Arany vesszőmet hoztam jegyről szép Eszter.*

*Soha sincsen én előttem félelmed,
Bátran nékem te meg monddad beszéded,
Mert én nálam bizon nagy te szerelmed,
Kellemetes én nékem te szépséged.” (245–252. sor)*

⁶⁴ Mivel az Eszter könyve rendkívül késői szöveg, ezért az arámi nyelvnek láthatóan nagyobb befolyása volt a szövegére, mint más könyveknél. Így elképzelhető az is, hogy pont ezt a késői státuszát lehet bizonyítani ezzel a Tanakra nem jellemző szókapcsolattal. Annyi bizonyos, hogy a könyv későbbi rabbinikus kommentáiraiban (pl. Megillah 13a: 20) folytatódik a *נָתַן עֵדָה* használata. Emellett érdekes, hogy a különös igeválasztásból nem vonnak le következtetéseket, ami megint csak arra lehet bizonyíték, hogy a későbbi korokban a *נָתַן* vette át a *מָצָא* szerepét a *נָתַן* mellett, így a későbbi korok beszélői számára ez volt a megfelelő alak. A megváltoztatott igéjű állandósult szókapcsolat pontosabb magyarázata még további kutatást igényel.

Mind a héber, mind a latin szöveghez képest bővítés az, hogy Eszternek egy állandó jelzőt ad („szép”), a készülődés módját is részletesen leírja, valamint az, hogy a király kegyelmének okát is közvetlen a kinézetéhez köti.

Megint csak felmerülhet az a kérdés, hogy Vásti leírásakor miért nem így járt el? Nem lehet elégszer hangsúlyozni a bibliai históriák erőteljes didaktikai szándékát: a hangsúly így nem a nőn, hanem az általa megtestesített szerepkörön van. Ugyanis a kulcs nem Eszter bátorsága, nem Isten szerepe (és az emberi gyengeség), hanem a nő-férfi közötti hierarchikus viszony. Ennek fényében értelmezhető az is, hogy miért pont ezen jelenet esetében döntött Kákonyi úgy, hogy felhasználja „Eszter maradékát” is. A história egészének üzenete a házasság előtt álló asszonyokat célozza, akiket a férjük iránti engedelmisségre ösztönöz. Erkölcsi tanulsága az, hogy a férfi állandó, viselkedését pedig a mellette lévő nő fogja meghatározni: amennyiben azok a parancsának ellenszegülnek, lehetnek bármennyire szépek, büntetést érdemelnek, de ha a hajlítható a jellemük, a szépségük felértékelődik, a férjük pedig jó lesz hozzájuk.

Összegezve az eddigieket megállapítható, hogy a héber szöveg (és a talmudi hagyomány) a személyiség és Isten, „Eszter maradéka” az isteni beavatkozás és az emberi gyengeség, Kákonyi Péter pedig a női engedelmisség és szépség jegyében kívánja bemutatni Eszter megmenekülését a férje előtt. Az utóbbi két esetben nem idegen a jelenettől az ájulás sem, az elsőnél a gyarlóság jele, a másodiknál a tiszteletteljes feleség megnyilvánulása.

5. Kákonyi forrása és Bogáti Fazakas Miklós műve, az *Eszter dolga*

A dolgozat végén érdemes még pár szót ejteni *Eszter könyvének* egyik másik korabeli feldolgozásáról, Bogáti Fazakas Miklós *Eszter dolga* című históriásénekéről. A szerző ugyanis művében teljes mértékben a görög Septuaginta szövegére hagyatkozott, a történetébe szervesen beépítette „Eszter-maradékát” is. Ez a tény segíthet annak a kérdésnek a tisztázásában, hogy Kákonyi Péter melyik szövegváltozatot és milyen nyelven olvashatta.

A 16. századi protestáns prédikátoroknál mind a latin, mind a héber, mind a görög nyelv ismeretét elméletben feltételezni lehetne. Az erről szóló kutatások azonban kimutatják, hogy csak nagyon kevés egyházi ember tanult meg a század elején héberül és görögül is. A görögös műveltség több szálon is kimutatható Bogáti Fazakas esetében, erről Dán Róbert értekezik először tanulmányában.⁶⁵ A Kákonyinál használt nevek, Eszter könyvének történeti tájolása,

⁶⁵ DÁN Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1973, 147–149. Ezt idézik és foglalják össze: Régi magyar költők tára XIII/A. Bogáti Fazakas Miklós

valamint magának a történetvezetés struktúrája arra enged következtetni, hogy a szerző, ellenben Bogáti Fazakassal, a Vulgatát használta fel históriájának megírásához. Ezt a tényt az is alátámasztja, hogy a dolgozat 4.2.3. fejezetében kifejtett fordításelméleti kérdésben a latin szövegnek megfelelően a művében a „*gratiam inveni*” kifejezést viszi tovább a **נחם נש** helyett. Ahhoz azonban, hogy teljes bizonyossággal megállapítható legyen, hogy a latinon kívül milyen nyelveket ismert még, a másik két históriáját is össze kéne vetni a maguk forrásszövegével, ami alkalmat adna a szerző műveinek további tanulmányozására.

6. Összefoglalás

Kákonyi Péter *Az Ahasverus királyról és az istenfélő Hester királyné asszonyról való história* című munkájában tanítva gyönyörködtet: retorikai eszközökkel, szemléltetve éri el célját, a nők házasságáról való oktatását. Az erkölcsi tanulságok könnyen levonhatóak: az engedetlen, gonosz asszony büntetést érdemel, míg az engedelmes, szelíd, jámbor jutalmat nyer a férjétől. A kultúrspecifikus tényezőket az érthetőség kedvéért díszesen, retorikai bővítésekkel magyarázza, amik ezzel párhuzamosan erősítik a didaxist. Megkülönböztethetünk egyrészt copia-szerű bővítéseket, ehhez képest pedig egy másik csoportot alkot az Eszter maradékából kölcsönzött hozzátoldás (ami a protestáns hagyományhoz képest tekinthető csupán bővítésnek). Ezen hozzátoldások azonban a Septuaginta íróival ellentétesen nem Isten nagyságának magasztalására, hanem a férfi tekintély kiemelésére szolgálnak okot a históriában. A szerző felekezetének megfelelően az erkölcsileg megkérdőjelezhető részeket kihagyja, vagy plusz sorokkal biztosítja a közönségét az egyes szereplők morális feddhetetlenségéről. A történet megírásához pedig a dolgozatban kifejtett indokok alapján valószínűleg csak a Vulgatát használta.

históriás énekei és bibliai parafrázisai (Énekek éneke, mózesi diadalversek, Jób könyve). 1575–1598., Ács Pál szerk., Balassi Kiadó, Budapest, 2018, 333–335.

Bibliográfia

John BARTON, *A Biblia története. A világ legnagyobb hatású könyve*, ford. BABARCZY Eszter, Osiris Kiadó, Budapest, 2020.

Francis BROWN – S.R. DRIVER – Charles A. BRIGGS, *Hebrew and English Lexicon. With an appendix containing the Biblical Aramaic*, Hendrickson Publishers, Inc, Peabody, 2007, hetedik kiadás.

Frederic W. BUSH, *The book of Esther. Opus non gratum in the Christian Canon*, Bulletin for Biblical Research, 8(1998).

DÁN Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1973, 147–149.

Charles V. DOROTHY, *The Books of Esther. Structure, Genre and Textual Integrity*, Sheffield Academic Press, 1997.)

EDELSTEIN Bertalan, *Az Eszther-midrások. Bölcsészetdoktori értekezés*, Neumayer Ede Könyvnyomda, Budapest, 1900.

ERASMUS, *De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo*, Bázél, Johann Froben, 1517.
Magyar irodalom, főszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

„Margarita Poetica” *A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig. Antológia*, Összeállította: EKLER Péter, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

HORVÁTH János, *A reformáció jegyében. A Mohács utáni fél század magyar irodalomtörténete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.

LAMMEL Annamária–NAGY Ilona, *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

LOVAS Borbála, *Bibliai történetek a 16. században*, In: *Átfedések, Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban*, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport, Budapest, 2019.

Jean-Daniel MACCHI, *Esther*, ford. Carmen PALMER, W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 2018.

PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2014.

PAP Balázs, *Sztemmák. Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben*, Reciti, Budapest, 2023.

Az Asszír Birodalomban megjelenő pecsétlőről és pecséthengerekről:
<https://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/governors/theroyalseal/>

Pierre BRIANT – Wouter F. M. HENKELMAN – Matthew W. STOLPER, *L'archive des Fortifications de Persépolis État des questions et perspectives de recherches*, Éditions de Boccard 2008. elérés: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ucl.ac.uk/sargon/downloads/radner_persika12_2008.pdf utolsó elérés: 2025. 01. 14. 22:52

Latin kommentárok

Biblia Latina. (cum glossa ordinaria Walafridi Strabonis aliorumque et interlineari Anselmi Laudunensis et cum postillis ac moralitatibus Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering). Ed: Sebastian BRANT. Add: Nicolaus DE LYRA. *Contra perfidiam Judaeorum*, Basel, Johann Froben and Johann Petri de Langendorff, 1498.

Biblia latina (cum postillis Hugonis de SANCTO CARO), Imprint: Basel, Johann Amerbach, for Anton Koberger, 1498–1502.

Primer irodalom

AMADE Antal, *Szent Eszternek méltó dicsőretirül, el nem felejtkező emlékeztirül*, In: Várkonyi báró AMADE Antal versei, kéziratból bevezetéssel és jegyzetekkel kiad. Gálos Rezső, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1937.

BOGÁTI FAZAKAS Miklós, *Eszter dolga*, In: Régi magyar költők tára XIII/A. *Bogáti Fazakas Miklós históriás énekei és bibliai parafrázisai (Énekek éneke, mózesi diadalversek, Jób könyve)*. 1575–1598., ÁCS Pál szerk., Balassi Kiadó, Budapest, 2018.

KÁKONYI Péter, *Az Ahasverus királyról és az istenfélő Hester királyné asszonyról való história*, In: *Régi Magyar Költők Tára II. XVI. századbeli magyar költők művei. Második kötet.*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1880.

Protestáns iskoladrámák I. - Régi magyar drámai emlékek, XVIII. század 1., szerk.: VARGA Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Bibliakiadások

Biblia Hebraica Stuttgartensia, Deutsche Bibelgesellschaft, Editio quinta emendata opera, 1997.

Szent Biblia. Az egész kereszténységben bevött deák betüből, ford. KÁLDI György, Bécs, 1607.

Szent Biblia, ford. KÁROLI Gáspár, revideált fordítás.

Vulgata. Biblia Sacra iuxta vulgatum versionem, Deutsche Bibelgesellschaft, 2001.

Tartalomjegyzék

1.Bevezetés, szövegek, módszertan	2
2. A történetben nem szereplő bibliai részek	5
3. Általános és kisebb bővítések	6
3.1. Isten neve	6
3.2. A férfi gazdagsága	7
3.3. A nő gonoszsága	9
3.4. Az ideális nő	13
4.Kultúrspecifikus magyarázó bővítések	14
4.1. A királyi gyűrű	14
4.2. A királyi jogar	16
4.2.1. A jogar jelentése	16
4.2.2. Eszter szerepe	18
4.2.3. Fordításelmélet és „Eszter maradéka”	21
5. Káronyi forrása és Bogáti Fazakas Miklós műve, az <i>Eszter dolga</i>	26
6. Összefoglalás	27
Bibliográfia	28